

Toen we in de zomer van 2015 begonnen met het funderingsherstel, leefden we in de veronderstelling dat de toren in zuidwestelijke richting aan het verzakken was als **gevolg** van het afgraven van de terp eind 19^e, begin 20^e eeuw.

Omdat de kerk op een archeologisch monument staat, stelde het Rijk archeologisch onderzoek verplicht. Daarvoor is het bureau RAAP Noord Nederland ingehuurd, in de persoon van Janneke Hielkema. Voor het bouwhistorisch onderzoek naar de fundering van de toren maakten we gebruik van de diensten van Frank van der Waard. (Fijn dat jullie allebei hier vandaag ook aanwezig zijn.)

Gelukkig stelde het Rijk géén onderzoek verplicht naar de verstoring van het terplichaam door de vijftien palen die rond de toren geboord moesten worden ten behoeve van de ondergrondse tafel van beton. Toch is van die gelegenheid wél gebruik gemaakt om onderzoek te doen naar de opbouw van de terp – daarover aan het slot nog wat meer.

Eerst iets over de bevindingen van RAAP. (Ik heb tien minuten, dus het moet kort door de bocht.) RAAP heeft de binnenzijde van de toren uitgegraven, aan de binnenzijde van de kerk een sleuf tegen de toren aan uitgegraven en rond de toren gegraven. Binnen noch buiten zijn terplagen aangesneden, overal zat men in geroerde grond. Over de opbouw van de terp heeft dit onderzoek dus geen nieuwe inzichten opgeleverd.

Een belangrijke vraag van de Rijksdienst was of er in het onderzoeksgebied resten van een oudere kerk aanwezig waren. Het oostelijke deel van deze kerk is in de elfde/twaalfde eeuw (1000-1150) gebouwd uit tufsteen. Dé grote monumenten-deskundige Herma van den Berg vermoedde dat de tufstenen kerk voorzien was van een ingebouwde toren, een zogeheten gereduceerd westwerk. De kerk is aan het begin van de baksteenperiode, zo rond 1200, met bakstenen verlengd naar het westen. De toren zoals we die nu kennen, zou dateren uit 1717

– dat dacht ze tenminste af te kunnen lezen uit de muurankers aan de toren.

Het was dus even spannend toen we in de kerk gingen graven. Zat daar nog de fundering van de tufstenen toren? Ik kan u meteen al uit de droom helpen: er zijn geen spoor van een tufstenen toren gevonden. Dat zegt overigens nog niet dat die er níet is geweest. Misschien heeft die zich meer oostelijk bevonden (meer naar ‘midden’ van de kerk). Of dat zo is, kunnen we niet zeggen. In de jaren zestig is er een betonnen vloer in de kerk gelegd - daar konden we nu niet onder kijken.

Van een oudere tufstenen toren dus geen spoor. Wél bijzonder is dat bij het ontgraven van de fundering van de toren – niet dieper overigens dan strikt noodzakelijk was, om de stabiliteit van de toren niet in gevaar te brengen – op enig moment een oudere fundering tevoorschijn kwam! De onderste 55 cm was duidelijk ouder dan het muurwerk daarboven.

Volgens Van der Waard dateert die oudste laag uit het begin van de dertiende eeuw: 1200 of iets later - even oud dus als de westelijke uitbreiding van het schip in baksteen.

Dit onderste gedeelte van de toren is grotendeels gesloopt om plaats te maken voor het ‘tafelblad’. De muren die bij die oudste fundering horen, bestonden uit kistwerk: een binnen- en een buitenmuur met daartussen een vulling van tufsteengruis met kalkmortel en kleine veldkeien.

Spannend werd het toen Van der Waard bovenop die oude fundering een zogeheten uitlijnlaag aantrof, met daarboven jonger metselwerk. Dat nieuwe muurwerk is níet uitgevoerd als kistwerk, maar is massief gebouwd, zoals de aannemer ook al geconstateerd had met behulp van een holle boring door de noord- en zuidmuur.

Een uitlijnlaag wordt aangebracht om een vlak egaliseren. Dat het nodig was om de oude fundering éérst te egaliseren, vóór er in de 18e eeuw een nieuwe toren opgezet kon worden, betekent dat die oude toren verzakt moet zijn geweest. En dat is dus gebeurd ruim vóór de terpafgravingen aan het eind van de 19e en begin van de 20e eeuw.

Ver vóór de commerciële terpafgravingen begon de toren van Hegebeintum dus al in westelijke richting van de kerk af te vallen. Dat is een compleet nieuw inzicht, wat ik u vandaag met veel plezier presenteer.

Dat die oude toren ook al van de kerk afviel, is waarschijnlijk de reden geweest dat de toren is gesloopt en in de achttiende eeuw opnieuw is opgebouwd. Een en ander heeft echter niet kunnen voorkomen dat de toren in de twintigste eeuw opnieuw ging verzakken, nu in zuidwestelijke richting. Hoogstwaarschijnlijk is dat overigens weer wél een gevolg geweest van de terpafgravingen. Maar in feite is de toren dus al begonnen te verzakken ver vóór de terpafgravingen.

Bij het graven in de toren is een vloer gevonden die gemaakt is van dezelfde baksteen als de oude fundering. Onder de vloer zijn twee halve, zilveren munten gevonden (laatste kwart 13^e eeuw), dus uit dezelfde periode of iets jonger dan de oude fundering van de toren. In het gangetje is een hele munt (1^e helft 14^e eeuw) gevonden.

In het schip van de kerk zijn twee graven gevonden. De schedel van het ene graf is op basis van C14 onderzoek gedateerd op 1645-1800. Het betreft vermoedelijk een vrouw van 20-40 jaar oud, die aan haar gebit te zien, een kleipijp heeft gerookt. De andere schedel was van een kind van 2-4 jaar oud, vermoedelijk uit dezelfde periode. Begraven binnen de kerk was gebruikelijk tot aan het begin van de negentiende eeuw; in 1829 werd dat wettelijk verboden.

Onder de vloer van de toren werd een kuil aangetroffen, met daarin langs de wanden resten van houten plankjes. Hierin werd onder andere een glazen 19^e eeuws medicijnflesje en een knikker van steengoed (uit Raeren) gevonden. RAAP vermoedt dat dit een schrobputje is geweest, dat door inspoeling laagsgewijs opgevuld is geraakt.

Van de vrouw noemde ik net dat ze waarschijnlijk een pijp heeft gerookt, gezien de schade aan haar gebit. Grappig is dat er ook een aantal fragmenten van kleipijpen is gevonden: vijf steelfragmenten, een complete ketel en twee fragmenten van ketels. Die hele ketel heeft als hielmerk 'lam onder de boom' en als zijmerk links het wapen van Gouda en rechts een vormmerk in de vorm van een stip. Het lam onder de

boom is vanaf 1725 tot begin 20e eeuw in gebruik geweest. Ons exemplaar dateert vermoedelijk uit de 19e eeuw. De beide fragmenten van ketels dateren vermoedelijk uit de 18e eeuw. De herkomst van de pijpen is onzeker.

In de kerk is een drietal fragmenten van één grafzerk gevonden van Nanne Ianties zoon. Het gaat hier volgens onderzoek van Hessel de Walle om Nanne Ianties, zoon van Jan Nannes en Jeltje Cornelis, gedoopt 9 juni 1672 en overleden in 1733. Onder de fragmenten lag geen graf; het gaat om een hergebruikte steen.

Tenslotte nog heel kort iets over het booronderzoek. Buiten de kerk zijn twee boringen verricht. De boorkernen worden nog steeds onderzocht. De ene helft wordt geconserveerd en komt terug naar het bezoekerscentrum. De andere helft wordt archeologisch ontleed. Gehoopt wordt dat dit onderzoek iets kan zeggen in welk tempo de terp is opgehoogd, en misschien ook waarom deze terp nou zo hoog is geworden. Navraag bij de Rijksdienst leert dat dit onderzoek nog altijd loopt. Zodra de resultaten bekend zijn, hopen we hier een aparte persconferentie over te kunnen beleggen.

Dank voor uw aandacht.

Gerhard A. Bakker, directeur Stichting Alde Fryske Tsjerken
Hegebeintum, 7 september 2016